

УДК 811.161.2'367.332.2/3

ТЕКСТОТВІРНІ МОЖЛИВОСТІ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Митяй З.О., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри української мови
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

У статті розглядається питання про текстотвірні можливості номінативних речень в українській мові. Визначаються смислові зв'язки номінативного речення і тексту з попереднім або наступним контекстом.

Ключові слова: номінативне речення, текст, контекстуально пов'язані номінативні речення, текстові функції, комунікативний підхід.

В статье рассматривается вопрос о текстообразующих возможностях номинативных предложений в украинском языке. Определяются смысловые связи номинативного предложения и текста с предыдущим или последующим контекстом.

Ключевые слова: номинативное предложение, текст, контекстуально связанные номинативные предложения, текстовые функции, коммуникативный подход.

Mityay Z.O. TEXTMAKING POSSIBILITIES OF NOMINATIVE SENTENCES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article deals with the text-creation possibilities of nominative sentences in the Ukrainian language. The semantic links of the nominative sentence and the text with the previous or following context are determined. The analysis of contextually related nominative sentences in the text is important.

The relevance of the study is due to a number of theoretical problems of linguistics of the text, related to the study of syntactical units that constitute text integrity. Despite the significant theoretical work in syntactic science, the problem of the functioning of nominative sentences and their relationship with the current is still underdeveloped. New areas of study in the context of linguistics of the text, as well as functional grammar make it possible to re-examine the nominative sentences as a separate lexico-grammatical type whose text functions require a more detailed study.

The expediency of studying nominative sentences in the grammatical structure of the Ukrainian language involves studying the functional load of these units in the communication process. From this perspective, an important communicative approach, based on the categories of semantics, syntactics and paradigm, becomes important.

A nominative sentence is considered not as a certain structural pattern of a predicative design, but as a statement that performs certain functions in a coherent text.

Regular logical-semantic connections of nominative sentences as part of a complex syntactic in general and the text are observed in cases of situational correlation, which serves to directly reflect the facts of the extralingual situation. As part of the text, which is a complex syntactical whole, dialogical unity or complex sentence, its semantics is expanded and content and text-based functions are implemented.

Key words: nominative sentence, text, contextually related nominative sentences, text functions, communicative approach.

Провідні тенденції та закономірності розвитку української мови, динаміка її функціонування в мовленні є пріоритетними в сучасному мовознавстві. Синтаксична ланка у вивченні мови є однією з найбільш обґрунтованих і водночас такою, що має певне коло невирішених або суперечливих питань через своєрідність семантики, граматичну конструктивність, функційну специфіку мовних одиниць. Поруч із розвитком ученя про реченнєві структури, необхідним постає визначення не лише їхніх внутрішніх показників у формальному і функціональному аспектах (праці І. Вихованця, А. Загнітка, К. Шульжука, М. Мірченка, О. Межова, Р. Христіанінової та ін.), а й відношення висловлювання до реальної дійсності (М. Вінтонів, Г. Колшанський). Учені зацентро-

вують увагу на поліфункційності речення, спираючись на праці О. Бодуена де Куртене, Г. Золотової, О. Шахматова, Л. Теньєра, Дж. Серля й інших мовознавців.

Актуальність дослідження зумовлена низкою теоретичних проблем лінгвістики тексту, пов'язаних із вивченням синтаксичних одиниць, що становлять текстову цілісність. Незважаючи на значні теоретичні напрацювання в синтаксичній науці, недостатньо опрацьованою залишається проблема функціонування номінативних речень та їх зв'язок із текстом. Нові напрями дослідження в руслі лінгвістики тексту, а також функційної граматики дають змогу по-новому розглядати номінативні речення як окремий лексико-граматичний тип, текстові функції якого потребують детальнішого вивчення.

Класифікацію номінативних речень аналізував А. Загнітко [1]; структурно-функційні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові розглядала І. Сушинська [2]; О. Мокроусова [3] досліджувала комунікативно-прагматичний аспект номінативних речень російської мови; Г. Кузенко [4] аналізувала номінативні перформативні речення з емотивним значенням; семантичні аспекти організації цілісного тексту розглядала З. Митяй [5].

Мета пропонуваної розвідки – з'ясувати текстотвірні можливості номінативного речення в сучасній українській мові.

Доцільність вивчення номінативних речень у граматичній структурі української мови передбачає дослідження функційного навантаження цих одиниць у процесі комунікації, у мовній поведінці людей (комунікантів) зокрема. Із цієї позиції стає важливим комунікативний підхід, який ґрунтується на категоріях семантики, синтактики і парадигматики. На його основі будь-яка одиниця мови вивчається з погляду взаємозв'язку змісту, сполучуваності з іншими одиницями й участі в акті комунікації комуніканта і комуніката. Як слушно зауважує А. Загнітко, «<...> синтаксичні моделі належать мові тільки як абстрактні моделі, а їх конкретне наповнення тим чи іншим лексичним матеріалом залежить від мовленневих умов, постає фактом мовлення, зумовлюється змістом висловлення, наміром мовця» [1, с. 14].

Номінативне речення розглядається не як певний структурний зразок предикативної конструкції, а як висловлювання, яке виконує у зв'язному тексті певні функції. Регулярні логіко-сміслові зв'язки номінативних речень у складі складного синтаксичного цілого і тексту спостерігаються у випадках ситуативної співвіднесеності, що служить для безпосереднього відображення фактів екстралінгвальної ситуації. Така співвіднесеність відносно незалежна від безпосереднього оточення як у плані формально-граматичному, так і в плані семантики.

Незалежним ситуативним співвіднесенням номінативного речення і реченневих структур текстового оточення є природа цієї мовної одиниці, що полягає в називанні предметів, осіб і явищ ізольовано, поза обов'язковими зв'язками з іншими компонентами тексту. Однак не можна говорити про його смислового абстрагованість від контексту, де такі одиниці беруть безпосередню участь у відображенні певного фрагмента дійсності і виступають частиною змістового наповнення висловлення. Текст є підґрунтям для реалізації заданої номінативним реченням теми і не виключає осо-

бливих смислових відношень односкладного речення з елементами контексту.

У системі мовлення номінативне речення виступає конструктором на позначення загальної ситуації і містить загальну сему буттєвості, існування, наявності. Недискретний елемент семантичної структури (представлений предикатом існування) у номінативному реченні виступає в єдності з його носієм: семантичні елементи певної субстанції та буття виявляють синкретичне вираження в односкладних номінативних реченнях. Буттєвість у номінативних реченнях виступає хоч і недискретною, але експліцитною одиницею [7]. У таких реченнях є особливий тип відповідності вмісту висловлювання дійсності, що набуває спеціального (експліцитне) формального вираження в тексті [6, с. 35].

На рівні тексту, де речення-висловлювання є реальною одиницею функціонування, відносини між номінативними та повними реченневими структурами набувають характеру автосемантичності /семантичності. Номінативне речення і поза контекстом може виражати конкретну мету, але повноцінно воно функціонує тільки у зв'язному тексті.

На формування змісту висловлювання впливає, крім змісту, зумовленого позиційною моделлю речень, ситуація спілкування, контекст, загальний обсяг знань комунікантів (пресупозиція) й інші чинники. Комунікат може сприйняти значно більше інформації з висловлювання як частини тексту, ніж з окремо взятого речення, що використовується ізольовано [4, с. 162].

На зв'язок номінативного речення з контекстом вказує той факт, що таке речення без контексту не здатне виражати буттєву семантику. Зокрема, речення *Пустеля. Ніч.* лише вказують на певний об'єкт існування. Однак за взаємодії з текстом вони наповнюються новим змістом. Напр.: *Пустеля. Мовчазна, зелена пустеля; Ніч. Чорна, безмежна ніч. І відсахуються смереки, кидаючись врозтіч* (І. Багрянний).

Незважаючи на те, що номінативні речення виступають окремою синтаксичною одиницею, своє функційне призначення вони цілком реалізують лише в тексті. Саме виникнення таких односкладних конструкцій зумовлено текстом. Отже, необхідно визначати номінативне речення в його належності до тексту. Називні речення є важливою рисою описового стилю, надають оповіді динамічності й залежно від змісту і контекстуальних умов здатні нести різне стилістичне навантаження. Напр.: *Весна! Золота прозорість несором'язливих ранків, П'янки переходи вечора в густу і три-*

вожну ніч. Весна! У домах миють вікна, біля гаражів – машини. Дні тягнуться довго й лагідно в м'якім і сухім теплі. Весна! Коливання запахів, нектару п'янке налипання, Цвіту колючих тернівок згущене молоко! (О. Слоньовська). Перша репліка контексту – номінативне речення. Особливість такої конструкції полягає в тому, що предмет думки, а точніше, його оцінка, у них чітко не визначено. Це речення узагальненої семантики, яке репрезентує зв'язок реальної дійсності із властивістю, проте не характеризує цю властивість. Така пресупозиція надає певного сенсу мовній ситуації, автор підкреслює свій настрій, буденність довілля саме навесні.

В інших прикладах: *І вилізло з могил, з печер, із ям все, що було за дротом, все розігнулось, встало і ринулось на дротяний паркан з такою силою, що він упав і вгруз в пісок під тисячами ніг в одну хвилину. Свобода!* (О. Довженко); *Сини краю козацького. Міць! Надія!* (О. Гончар), дати характеристику реферованому об'єкту мусять комунікат.

Зв'язок номінативного речення з попереднім або наступним текстом є обов'язковим, бо контекстуально і ситуативно співвіднесені номінативні речення, виступаючи референтами ситуації, можуть слугувати змістовим оформленням початку або завершення фрагмента мовленнєвого відрізка.

Аналіз мовного матеріалу наочно доводить, що місце номінативного речення в контексті нефіксоване. Воно може бути на початку, у середині або в кінці складного синтаксичного цілого і залежить від задуму автора. Можна говорити про нову функцію номінативного речення, здатного реалізувати додатковий чинник, що підказується або стимулюється попереднім текстом або визначає розвиток нової думки тексту.

Контекстуально співвіднесені номінативні речення можуть мати узагальнювальний характер. Ситуація, яку представляє референт імені номінативного речення, предмет і його якісна характеристика, вербалізується засобами попереднього найменування конкретно спостережуваних об'єктів, сприйняття суб'єктом того, що надалі буде підсумовано у вигляді номінативного речення. Контекстуально пов'язані номінативні речення доповнюють попередній контекст і конкретизують ситуацію, задекларовану попереднім текстом: *Дивно! Скільки могло вміститися люду в цих брудних, рудих коробках! І як вони витримали! Як вони не розсипалися?! Тисячі! Тисячі обірваних, брудних, зарослих, як пращури, і худих, як скелети, людей!* <...> (І. Багрянний). Такі речення потребують контексту, в якому називаються умови виявлення предметів чи їх сприймання.

Аналізовані конструкції створюють умови для наявності підтексту, зумовлюють численні натяки на домислення предмета оцінки у вигляді наочно-чуттєвих образів, асоціацій комуніката тощо. Категорія модальності в таких реченнях виявляється нечітко, в єдності з емоційністю, тому І. Сушинська пропонує визначати їх як недиференційовані. Їхня недиференційованість, нерозчленованість визначається передусім їхньою емоційністю [2, с. 13]: *Сонце! Сонце! Його перші промені вдарили по очерету, по лузі, по плесі <...>* (Остап Вишня). Водночас емоції та почуття, що передають номінативні речення, виконують багато функцій, а саме: емотивну, комунікативну, регулятивну, мислеформувальну, фатичну.

Номінативні речення, що виступають як одиниці тексту – певні висловлювання, у структурі яких словесно представлено той чи той компонент буттєвої семантики як результат пристосування до контексту. Номінативні конструкції передають такий матеріал думки, в якому міститься лише одне уявлення. Проте основна функція цих номінативних речень – не лише подати уявлення про предмет, явище, особу, а передусім забезпечити основний прагматичний ефект – створення в сприйманні мовців узагальненого образу, актуалізованого в мовленнєвому процесі об'єкта.

Значущою є роль тексту в осмисленні мовних одиниць, бо в мовленні переважають висловлення з високим ступенем експліцитності, вербалізації. Номінативні речення не можуть існувати без оточення, поза мовленням, оскільки контекст, семантично реалізований формальним показником мовлення, розкриває смисл висловлювання і ситуації загалом. Як лаконічні й семантично місткі конструкції номінативні речення забезпечують синтаксичну компактність і раціональність побудови тексту. Завдяки цьому вони допомагають формувати структурну цілісність твору, пов'язуючи між собою його змістові відрізки.

Наявна велика кількість коротких простих речень, зокрема номінативних, що являють собою репліки діалогу. Номінативні речення, вжиті в межах діалогів, нерідко є однослівними, що сприяє відтворенню невимушеної атмосфери живого мовлення. Напр.:

Телефонний дзвінок.

– *Слухаю! Я. Голова! Скільки яєць зібрали для інкубатора?* (Остап Вишня);

– *Щось ви, діду Кручо, такого тут набурили <...> «СИ» <...> Літера <...> Сірко*

щуку в морі бачив, а це он аж де, в Басанці <...> (Остап Вишня).

Більшості номінативних речень у контекстному оточенні притаманна емоційно-оцінна експресивність в усіх можливих конотаціях: підтримка, осуд, здивування, обурення, захоплення, співчуття і втілена в самому лексичному значенні іменника, який має «предикативно-характеризувальне» значення (за визначенням В. Виноградова), напр.: *Мразь! Попихач! Раб лукавий і лінивий! Мало я поров тебе різками <...>* (С. Васильченко); *Ач які, сукини сини! Острожники, бузовіри, хамлети!* (Остап Вишня). Максимальна міра експресії в непоширеному номінативному реченні досягається шляхом вживання однорідних головних членів: *Так, ніби нічого не було, і водночас сталося щось таке, чого він не міг збагнути. Так, як колись у дитинстві, і не так ніби <...> Ні тривоги, ні турбот на душі, такий безмежний сонячний спокій* (Іван Багряний).

І. Сушинська кваліфікує такі речення якісно-оцінними [2, с. 163]. Ці конструкції містять безпосередню експресивну оцінку певної особи, предмета, явища, що називаються в контексті. Оцінка контекстно названого денотата як для мовця, так і для комуніката повідомлення більш значуща, аніж сам денотат: *Шкура! Гадюка! Буде правда на вас, на катів, буде суд!* (С. Васильченко). Прагматико-комунікативна спрямованість такого непоширеного номінативного речення в тексті визначає передусім активність читача у створенні уявного образу того, про що йдеться.

Поширені конструкції, навпаки, свідчать про комунікативну активність самого мовця, який вважає доцільним, а найчастіше – необхідним, констатацію певного факту дійсності, розширити, уточнити, звернути увагу на екзистенційну специфіку цього факту: *А зараз я сиджу біля вікна в Каховці. Прекрасний тихий ранок* (О. Довженко).

Непоширені та поширені структури номінативних речень істотно відрізняються в семантичному та комунікативному плані. У непоширених єдиний компонент має ідентифікувальне значення, як-от:

– *Добре. Ми поїдемо, а ти будеш лежати собі. Як тебе звати?*

– *Григорій* (І. Багряний).

У поширених структурах один із компонентів здійснює первинну ідентифікацію об'єкта мовлення, інший – коригує спрямування загальної референції з позиції уточнення характерної або ідентифікувальної ознаки, напр.: *Тиша зімкнулася знову. Напружена і зрадлива тиша нетрів. Десь нагло розітнувся далекий рев. Лютий і страшний. <...> Зрадливі звуки, притаєні шелести <...>* (І. Багряний).

У непоширених наявні темпоральні, локальні й інші ознаки контекстних подій, а в поширених створюється образне уявлення про виділену ситуацію, яке може бути відправним пунктом для розвитку контекстуальних подій. Вони самодостатні в комунікативному плані. Непоширені номінативні речення слугують передусім для відтворення тла розвитку ситуації, поширені – для відтворення образної характеристики заданого фрагмента дійсності.

Однак називне речення розглядається нами як елемент текстового рівня. Відсутність значущих для повного двоскладного речення елементів компенсується в ньому функціонуванням у тексті. Номінативне речення – це таке висловлювання, яке в процесі свого формування набуває потрібної актуалізації й обов'язкових для своєї структури компонентів, водночас залишається у межах тексту.

Для номінативних конструкцій, що беруть участь у смисловому наповненні тексту, контекстом виступає не лише власне вербальний текст, але й екстралінгвальні умови мовленнєвої діяльності. Лінгвістичний контекст і комунікативно-мовленнєва ситуація разом формують єдиний текст, що виникає в процесі комунікації. Компоненти тексту загалом сприймаються як елементи дискурсу. Смислове наповнення номінативної реченнєвої структури може реалізуватися в межах як мікро-, так і макротексту: у діалогічній єдності, складному синтаксичному цілому. Напр.: *Тих, що не погибли у нічному бою, що їх виловили по далеких садах, витягнули з пивниць, з ям, добули з очеретів, гнали туди, хай дивляться, яка кара чекає кожного, що важиться ставити опір цареві в його задумах великих <...> Бунтівники!* (Б. Лепкий). Специфіка контекстно окресленого денотата полягає в тому, що він не називає конкретне поняття, а характеризує природу цього поняття (предмета), наголошує на його особливих рисах. Осмислення текстової єдності відбувається завдяки поєднуваності різнопланових реченнєвих структур. Ситуація, передавана номінативним реченням у контексті, пов'язана зі спільними елементами мовленнєвого потоку, що сприяють акту сприйняття тексту загалом.

Отже, номінативне речення входить до тексту, взаємодіє з ним, вносить до нього додаткове смислове навантаження і саме компенсується завдяки контексту. У складі тексту, яким виступає складне синтаксичне ціле, діалогічна єдність або складне речення, розгортається його семантика і реалізується змістова і текстотвірна функції.

Перспективним вважаємо дослідження стилістичних функцій номінативних речень у художньому мовленні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загнітко А. Теорія сучасного синтаксису: монографія. 3 вид., виправл. і доп. Донецьк: ДонДУ, 2008. 294 с.
2. Сушинська І. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2000. 20 с.
3. Мокроусова О. Номинативное предложение как единица текста: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Ростов-на-Дону, 2011. 24 с.
4. Кузенко Г. Номінативні перформативні речення з емотивним значенням. Наукові записки: спеціальний випуск. Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2001. Т. 19. С. 42–45.
5. Митяй З. Семантичні аспекти організації цілісного тексту. Українознавчий альманах. Вип. 9. Київ; Мелітополь, 2012. С. 154–157.
6. Кубрякова Е. Номинативный аспект речевой деятельности / отв. ред. Б. Серебрянников. 2 изд. М.: URSS: Изд-во ЛКИ, 2008. 156 с.
7. Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / отв. ред. А. Бондарко. СПб.: Наука, 2009. 229 с.